

PRILOZI — COMMUNICATIONS

FLUKTUACIJA STANOVNIŠTVA NA VISU

A. Jutronić

Otok Vis (s manjim okolnim otocima) pripadao je kroz više vjekova komuni i zatim kotaru hvarskom. Poslije drugoga svjetskog rata i narodno-oslobodilačke borbe područje Visa postalo je zaseban kotar, a sada je općina u kotaru Split.

Površina mu iznosi 100,78 km².

Prema posljednjem službenom popisu od god. 1953. općina Vis ima 7.892 stanovnika. To je ujedno deveti¹ službeni popis na Visu. Prvi kritički službeni popis vršen je god. 1857. Mi ćemo početi s podatkom popisa od god. 1854. prema kome je bilo 6.777 stanovnika.² U toku ovih oko 100 g. broj stanovnika je kolebao; najviši je bio god. 1910., kad je bilo 10.107 st.

Prema posljednjem popisu od god. 1953. raspored stanovništva na otoku (i okolnim otočićima) bio je ovakav: Biševo 147, (Belagora 15, Mezoporat 34, Nevaja 10, Polje Biševsko 30, Porat 29, Potok 16, i Salbunara 13), Borovik 87, Dračevo Polje 103, Komiža 2787 (Dragodid 9, Komiža 2712, Kostirna 29, Pelagruža 36, Sv. Blaž 1), Marinje Zemlje 259 (Marinje Zemlje 210, Zužeca 49), Oključna 134, Plisko Polje 84, Podselje 119, Podstražje 163 (Brgunjac 20, Milna 19, Podstražje 124, Podšpilje 167 (Duboka 55, Galija 22, Podšpilje 78, Telež 12), Pothumlje 250, Rukavac 140, Svetac (Sv. Andrija) 64, Vis 3.132 (Host 4, Privrovo 8, Stončica 12, Vis 3108), te Žena Glava 256.

Od ukupnog broja stanovnika god. 1953 bilo je aktivno stanovništvo 2.948, s ličnim prihodima 475, a uzdržavanih 4.469.

Od godine 1857. do god. 1910. broj se stanovnika povećao za 3.330 stanovnika, a od godine 1857. do 1953. g. samo za 1.115. Prema tomu, od god. 1910.—1953. broj je smanjen za 2.215. Ipak se stanje u godini 1953. popravilo, uzevši u obzir prvi službeni popis FNRJ 1948. godine, kad je bilo 7.485, te se broj do godine 1953. povećao za 407 stanovnika.

Na osnovu izvršenih procjena, uzevši u obzir živorođene, umrle, doseljene i odseljene, na području viškog otoka bilo je godine 1956. stanovnika 7.962 (+ 70 više nego 1957. godine), i to 3.898 muškaraca i 4.064 žene; godine 1957.

¹ Popis stanovnika god. 1921. nije izvršen na Visu zbog talijanske okupacije.

² Na osnovu popisa od god. 1857. prema »Giunta provinciale: Statistica generale della Dalmazia. Divisione IV. Popolazione, Fasc. I. Zadar, 1862. (L. Seragli) — u Visu je bilo 2814, Biševu 37, i Komiži 1969. stanovnika; znači ukupno 4820 stanovnika, i to prisutnih domorodaca 4799, stranaca 21 (skupa prisutnih 4820), odsutnih domorodaca 1505 (skupa domorodaca 6304). Radije uzimam broj stanovnika (6777) na osnovu nekritičkog popisa od god. 1854., a i Ekonomski institut NRH za svoj elaborat »Stanovništvo i privreda kotara Visa« (Zagreb, 1956.), pridržavao se ovoga broja.

bilo je 8.001 stan.; muškaraca 3.921 i žena 4080; godine 1958. trebalo je biti 8.025 stanovnika, i to muških 3.931 i žena 4.094 ili ukupno porast od godine 1956. do kraja godine 1958. za 63, a od godine 1953. (posljednji popis) 133 stan.

Na viškom otočkom području — prema popisu od 1953. — postoji 15 naselja skupa s njihovim zaseocima. U vremenskom razdoblju od 1910.—1931. stanovništvo je u devet naselja opalo a u 6 poraslo; u razdoblju 1931. do 1948. u 8 naselja je opadalo u 4, dok je 6 stagniralo, a u vremenskom razdoblju 1948.—1953. stanovništvo 6 naselja je opadalo, u 7 se povećavalo i u 2 stagniralo. Od 15 naselja 8 ih je imalo od 51 do 100 stanovnika, 7 od 101 do 200, 3 od 201 do 500 i 2 naselja preko 2.000.

God. 1953. gustoća stanovništva iznosila je 78,29 na km², god. 1857. bila je 67,25, a god. 1910. čak 100,3.

Dok nam je brojno kretanje, na osnovu devet popisa (1857. do 1953.¹), dobro poznato, za predašnja se vremenska razdoblja to ne može reći. Može se govoriti samo o procjenama, koje su više-manje pouzdane, ali nisu element koji se može porediti sa službenim popisima.

Prije kritičkog službenog popisa od god. 1857. zabilježeno je više procjena. Tako je na primjer u prvoj polovini XIX. stoljeća 1813.² god. bilo na otoku 4270 stanovnika, i to na području Komiže 1761, a na području Visa 2.509. God. 1831.⁴ bilo je 5270, a god. 1845.⁵ već 6391 stanovnik.

Manje je poznato statističko kretanje stanovnika u predašnjim stoljećima. I za to razdoblje imamo različite podatke čiju pouzdanost možemo provjeriti sravnjivanjem s podacima u drugoj polovini XIX. stoljeća i novijim kretanjem broja stanovnika. U tu svrhu služio sam se arhivalijama.

Pregledao sam zapisnike biskupskih i vikarskih vizitacija u arhivu kurije u Hvaru. Postoje zapisnici od god. 1579. do biskupovanja Fulgencija Careva (1889—1901), te iako nedostaju neke vizitacije, naročito za razdoblje 1579.—1585. pa i poneka iz kasnijih godina, ipak nam daju sliku o kretanju broja stanovništva na području otoka Visa. Do sada sam imao prilike da pregledam samo 13 starijih fascikla, tj. do god. 1764.

U izvještaju vizitacije ap. vizitatora Augustina Valiera god. 1579. (odnosno članova njegove pratnje koji su posjetili Vis) zabilježeno je da je na Visu 800 stanovnika od pričesti. Ako pretpostavimo da se samo djeca do 14 godina nisu pričješćivala, tj. jedna četvrtina, možemo zaključiti da je tada bilo oko 1400 stanovnika. Mjesto današnjeg Visa spominje se dva sela Kut i Luka. Valierov podatak spominje i prof. Novak.⁶ On uzima da su se prvi put pričješćivala djeca od 10—15 godine, pa računa da bi spomenuti podatak od 800 odgovarao broju od 1500 stanovnika.

U izvještajima vizitacija biskupa Petra Cedulina i njegovih vikara doznajemo da je god. 1614. bilo u Visu 800 osoba od pričesti (svjedok Pjerotić reče oko 1000), a u Komiži 600 od pričesti. Ako se poslužimo istom pretpostavkom, tj. da se jedna četvrtina nije pričješćivala, izlazi da je u Visu moglo biti 1400 stanovnika, a u Komiži 1045. Međutim, u izvještaju kasnije Cedulino ve vizi-

¹ Lago Valentino: Memorie sulla Dalmazia. Vol. I., Venecija 1869., tabela 36.

² Almanacco della Dalmazia per l'anno 1831, Zadar, 1831. str. 226—227.

³ Manuale provinciale della Dalmazia, Zadar, 1845.

⁴ Grga Novak: Prilike na otoku Visu od XVI. do XVIII. stoljeća, »Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku«, knj. II. Dubrovnik, 1953. str. 150.

tacije od god. 1620. zabilježeno je, da je u Visu oko 1000 duša od pričesti, a u Komiži njih oko 700.

U izvještaju vizitacije biskupa Nikole Đurđevića (Zorzi, De Georgiis) od god. 1637. veli se da je u Visu 800 od pričesti, odnosno oko 1000 stanovnika, a da je u Komiži 700 od pričesti i također oko 1000 stanovnika. Iz ovoga je jasno da se na osnovu podataka o broju »duša od pričesti« ne može sa sigurnošću odrediti broj prisutnog stanovništva. Ovo su stvarno samo procjene, a to nije isto što i popis; osim toga mnogo ovisi o osobi župnika, na primjer da li su to bili domaći ljudi ili tek prispjeli stranci. Sa sličnim problemom sretno se i pri upotrebi kasnijih izvještaja vizitacija. Međutim, drugih boljih i vjerodostojnijih podataka za ono doba nemamo, pa nam za proučavanje kretanja stanovništva dobro dolaze i ovi podaci.

U izvještaju o pohodu biskupa Ivana Andreisa u god. 1668. zabilježeno je da je u Visu oko 1000 duša od pričesti, a u Komiži njih oko 700.

U izvještaju o vizitaciji biskupa Jerolima Priulija od god. 1861. rečeno je da je u Visu 1100 duša od pričesti, a u Komiži njih oko 800.

U izvještaju biskupa Ivana Tome Rovete od god. 1698. piše da je u Visu 1400 osoba od pričesti. Ovoliko povećanje Roveta objašnjava doseljenjem 90 obitelji koje su dobjele pred Turcima sa dalmatinskog kopna.⁷

Prema izvještaju biskupa Rajmunda de Aspertisa od god. 1708. Vis je imao oko 2000 stanovnika, a Komiža 1200.

Prema izvještaju biskupa Cezara Bonajutija iz 1751. Vis je imao oko 2500 stanovnika i od toga od pričesti 1000, a Komiža je imala 1320 stanovnika i od toga od pričesti 800.

U izvještaju vizitacije biskupa Antuna Becića od god. 1759. zabilježeno je da je u Visu 2.600 stanovnika i od toga od pričesti 1500, a u Komiži 1500 stanovnika i od toga oko 900 od pričesti. Prigodom druge Becićeve vizitacije od god. 1763. u Visu je 3000 stanovnika i od toga od pričesti oko 1500, a u Komiži kao i god. 1759., tj. 1500 stanovnika i od toga od pričesti 900.

Pored ovih vizitacionih podataka imamo i izvještaje mletačkih izaslanika, tj. sindika, ali su neupotrebljivi za naše svrhe. Sindicima⁸ je bilo najvažnije doznati za broj ljudi koji mogu nositi oružje. Zato je broj viškog stanovništva zaračunan u sklopu Hvara, pa nije moguće ni približno odrediti broj stanovnika Visa. Jerolim Contareno i Leonard Venerio vele u svom izvještaju god. 1525. da Hvar može dati 1000 sposobnih za oružje. Ivan Giustinian god. 1553., izvješćuje da na Visu postoje dva sela, Sv. Juraj i Komiža, i da Hvar sa 7100 stanovnika ima 1400 sposobnih za oružje. Giustinianov drug Antonio Diedo,

⁷ Generalni providur Zorzi Morosini u svojoj odluci navodi 9. lipnja 1672. da se na otok Vis doselilo 40 obitelji novih stanovnika (nuovi abitanti).

⁸ Monumenta spectantia historiam Slavorum Merigionalium, (MSHSM), Commissiones et relationes Venetae, T. II., Vol. VIII., JAZU (Ljubič), Zagreb, 1877., str. 18—19. Relatio nobilium Leonardi Venerio et Hieronymi Contareno syndicarum ad partes Dalmatiae. Presentata 27 oct. 1527.; MSHSM, ibid., str. 217—223. Itinerario di Giovanni Battista Giustiniano.; MSHSM, ibid., Tom III, Vol. XI., Zagreb, 1880., str. 11—12. Relazione del sindaco di Dalmazia et Albania nell' Eccellentissimo Senato per il magnifico messer Antonio Diedo; MSHSM, Tom III, Vol. X., Zagreb, 1880., str. 121—123. Relazione di noi Michel Bon et Gasparo Erizzo gia sindici in Dalmazia 1559.; — Andre Jutrović: O stanovništvu i naseljima srednjedalmatinskih ostrva od početka XV. do sredine XIX. vijeka, »Glasnik Srpskog geografskog društva«, sv. 32, Beograd, 1952., str. 127—137.

također god. 1553. kaže da je otok Vis sa dva sela pod Hvarom, da Hvar (očito teritorij hvarske komune) ima 7100 stanovnika i od toga 1300 sposobnih za oružje. Sindici Mihovil Bon i Gašpar Erizzo izjavljuju god. 1559. da u 13 sela Hvara s otocima Šćedron i Visom ima 7340 stanovnika, od kojih da je 1600 sposobnih za borbu. Jerolim Corner god. 1683. iznosi da je u gradu Hvaru 1149 stanovnika, a u kotaru 6084. Također i Garagnin⁹ god. 1796. izričito uzima Hvar i Vis skupa u svojoj tabeli i njihovo stanovništvo određuje se 12.416.

Statističko kretanje stanovništva na području Visa
(1857. — 1958.)

	1854.	1869.	1881.	1890.	1900.	1910.	1831.	1948.	1953.	1958.
Broj stanovnika	6.777	6.485	7.871	8.674	9.914	10.107	8.746	7.485	7.892	8.025
Povećanje (+) ili smanjenje (-)		-292	+1.386	+803	+1.240	+193	-1.361	-1.261	+405	+133
Gustoća (na 1 km ²)	67,25	64,35	78,10	86,07	98,37	100,3	86,78	74,27	78,29	79,62

SEOSKA NASELJA U VRANJSKOJ KOTLINI

Jov. F. Trifunoski

Postanak i starost — U pisanim spomenicima Srednjeg veka navodi se samo osam sela Vranjske kotline. To su: Sobina¹, Soderce², Donje Vranje³, Otulja⁴, Sveta Petka⁵, Rusce⁶, Laprdince⁷ i Trnova c⁸. Ona su postojala u XIV veku. Pisani pomen iz XVI veka očuvan je o današnjem selu Katunu⁹. Na osnovu tih oskudnih podataka ne može se zaključiti da su u Srednjem veku u Vranjskoj kotlini postojala samo pomenuta sela. Tada su u njoj postojala i mnoga druga seoska naselja, ali o njima nema pisanih pomena.

Današnja sela Vranjske kotline najvećim delom (oko 90%) nemaju veze sa starim srednjevekovnim naseljima. Ona su se obrazovala docnije. To poka-

⁹ Gian Luca Garagnin: *Reflessioni economico-politiche sulla Dalmazia*, Vol. I., Zadar, 1806. (tabela).

¹ M. Prurković: *Popis sela u srednjevekovnoj Srbiji*. Godišnjak Skopskog Fakulteta, knj. IV, Skoplje 1940, str. 142.

² M. Rajičić: *Osnovno jezgro države Dejanovića*. Istoriski časopis SAN, knj. IV, Beograd 1954, str. 235, 236.

³ M. Prurković: *pom rad*, str. 75.

⁴ *Ibid.*, str. 153.

⁵ M. Rajičić: *pom. rad*, str. 231.

⁶ *Ibid.*, str. 234.

⁷ M. Prurković: *pom. rad*, str. 109.

⁸ *Ibid.*, str. 150.

⁹ B. Kuripešić: *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950, str. 36.

zuje fakat što stanovništvo ove oblasti za većinu današnjih sela zna kada su i kako su postala. O tome je očuvana živa tradicija. Da današnja sela nemaju veze sa starijim vidi se i po tome što sadašnje stanovništvo o nekadašnjim iščezlim naseljima nije očuvalo precizna predanja. Često se o tim starim selima ne može ništa čuti ili se kazuju samo razne priče i nagađanja.

Iz svega bi se moglo, sa dosta verovatnoće, zaključiti: da u naseljavanju Vranjske kotline nije bilo kontinuiteta. Najglavniji prekid u životu naselja nastupio je krajem XVII i u prvim decenijama XVIII veka. Tada su se i na zemljištu Vranjske kotline vodili poznati austro-turski ratovi ili osećali njihovi uticaji i posledice. Posle toga nastupala su masovna iseljavanja Srba, a bile su i velike epidemije. Zato je bilo izvršeno ogromno opustošenje dotadašnjih naselja.

Većina današnjih sela Vranjske kotline osnovana su u drugoj polovini XVIII i u prvoj polovini XIX veka. Osnivači naselja pretežno su bili doseljenici iz drugih oblasti. Skoro u svakom selu kazuje se da je u pomenutoj periodu, kada su dolazili i prvi stanovnici, oblast zaticana prazna i zemlja šumom obrasla. Nekoliko sela postalo je i od sredine prošlog veka do danas. Tu spadaju Donji i Gornji Ristovac, Srneći Dol i druga.

Geografski položaj — Prostrana Vranjska kotlina danas ima 180 seoskih naselja. Po svome položaju ona se mogu podeliti u tri glavne grupe, na: planinska, brežuljkasta i ravničarska. Prva grupa naselja leži na kotlinskom okviru. Druga grupa naselja leži na jezerskoj zaravni. Treća grupa naselja leži na ravni Južne Morave.¹⁰

Okvir Vranjske kotline zahvata najveće prostranstvo i otuda na njemu se nalazi najveći broj sela. Naselja na kotlinskom okviru pretežno leže u dolinama. Što su doline od tako velikog značaja za položaj sela dolazi otuda: što je u njima zemljište plodnije nego izvan njih; u dolinama je i voda potrebna čoveku i njegovoj stoci; doline imaju blažiju klimu nego više zemljište izloženo dejstvu vetrova; zatim dolinama vode putevi. Doline Vranjske kotline svojim privrednim, hidrografskim, klimatskim i saobraćajnim uslovima uvek su privlačile stanovnike da se u njima nasele. Zato su se u dolinama i u dalekoj prošlosti javila prva ljudska staništa.

Drugu grupu, kako je pomenuto, čine sela koja leže na jezerskoj zaravni. Pošto se ova zaravan nalazi između kotlinskog okvira i aluvijalne ravni Južne Morave to je i ona bila povoljna za naseljavanje. Ovde su sela svojim položajem mahom vezana za granični deo zaravni prema kotlinskom okviru. Ta su naselja na dodiru takvih površina koje se mogu koristiti za dve osnovne privrede: na jednoj strani je zemljište pogodno za zemljoradnju, a na drugoj strani su padine okvira podesne za stočarstvo. Sem toga ova naselja imaju dosta vode, zaklonjena su od pojedinih vetrova i leže pored glavnijih puteva.

Dalju grupu po položaju čine sela na aluvijalnoj ravni Južne Morave. U pomenutoj ravni ima malo naselja i ona leže na granici ravni i padina. Za takav položaj bila su od značaja dva činioca: prvo, što je pomenuta ravan

¹⁰ Vranjska kotlina deli se na kotlinski okvir sa veličinom od oko 828 km², na jezersku zaravan sa prostranstvom od oko 210 km² i na aluvijalnu ravan J. Morave čija je površina oko 162 km². Videti J. Trifunovski: Geografske zone Vranjske kotline. Izveštaj o radu IV Kongresa geografa FNRJ, održanog 1955, Beograd 1956. — Prilikom čitanja rada treba se služiti kartom u razmeri 1:100.000, sekcije »Vranjce«, »Kratovo«, »Kumanovo-Skoplje« i »Lebanec«.

podvodna i što je ranije obrasla šumom pretstavljala manje podesnu zonu za naseljavanje; drugo, što su stanovnici podizali kuće po ivici ravni s ciljem da obrade što veću površinu plodne zemlje.

Pomeranje sela — Mnoga sela Vranjske kotline nisu ležala od osnivanja do danas na istom položaju. Pomeranje sela bilo je izazvano različitim uzrocima. U drugoj polovini XVIII i u prvoj polovini XIX veka, u doba kada su osnivana, naselja su bila mala. Ležala su na mestima koja su bila uvučena i sa svih strana opkoljena šumom. Kasnije, kada je stanovništvo naraslo i kada su se morale tražiti nove privredne površine (stočarske i zemljoradničke) dalje od prvobitnog sela, raniji položaji su napušteni. Osnivani su novi delovi naselja u raznim stranama atara, obično na pojedinim kosama i terasama.

Zbog toga u ovom našem kraju kod planinskih sela je vrlo malo kuća na mestima na kojima su bila prvobitna sela. Brzo iscrpljivanje pojedinih zemljišta uslovalo je da ima delova naselja koji su se do sada pomeštali nekoliko puta. Tako se jedino može shvatiti pojava čestih kućišta selišta iz XVIII, XIX i XX veka u raznim delovima planinskih sela.

Iznad mnogih potplaninskih sela sada se vide ostaci ranijih naselja. Tako je iznad Suvojnice, Priboja, Stuble, Gornjeg Vrtogoša, Laprdinca, Stajkovca itd. Današnjim stanovnicima često puta je nejasno, kako je utvrdio za druge naše krajeve S. Vukosaavljević, zašto je njihovo selo najpre ležalo na višem mestu sa koga se docnije preselilo. Obično se navodi bežanje od Turaka ili nešto drugo. Međutim, prvobitno selo ležalo je na višem mestu gdje je sada selište zato što je tamo bilo središte ranijih stočarskih privrednih površina. Od druge polovice XIX veka zemljoradnja je preovladala. Ratarske površine postale su važnije od stočarskih i stoga su sela, koja nisu ležala daleko od nizine, promenila položaj: sada leže na nižem zemljištu koje je postalo važnije.

Tip — Sela koja leže na okviru Vranjske kotline su razbijenog tipa. Celo selo i pojedini njihovi krajevi ili mahale imaju kuće rasturene. Uz to su mahale jedna od druge jako udaljene i rastavljene najčešće jarugama, dubokim dolinama, katkada i većim kosama. Razmak između susednih delova sela je 500, 1000 i više metara u pravoj liniji. Osim toga u mahalama postoje razbijene grupe kuća. Ivične kuće u dva susedna sela često su bliže međusobom nego kuće istog naselja.

Razbijeni tip naselja kakav se vidi danas nije postojao kod većeg broja planinskih sela prilikom njihovog osnivanja. Kod njih današnji tip je rezultat razvoja koji se izvršio postepeno. Ovo nije bilo davno te sada stariji seljaci pričaju da je prilikom osnivanja naselja njihov mali broj kuća (obično 3 do 7) bio ublizu, u krajevima sada zvanim Selo. Tu se oko kuća nalazila iskrčena zemlja sa malim njivama, a ostali delovi bili su pod šumom. Trla i kolibe stanovnici su imali u delovima atara gde su im sada kuće. Namnoženi stanovnici počeli su od prvog začetka naselja da se premeštaju. Premeštanje se izvršilo u toku XIX veka i to kod jednih sela nešto ranije, kod drugih kasnije. Na taj način planinska naselja ove grupe usled unutrašnjeg narastanja stanovništva razbijala su se i širila na sve strane, uglavnom prema novim krčevinama.

Drugu grupu čine sela razređenog tipa. Pretežno leže u zoni jezerske zaravni. Razređenost naselja je u vezi sa zemljištem koje nije dopuštalo da

se razvijaju potpuno zbijena sela i zbog okućnice. Zato su pojedini delovi ovih naselja, nekada i pojedine kuće, jedni od drugih odvojeni manjim kosama, njivama i slično. I kod ovih sela postoji podela na mahale.

Stanovništvo — Srba ima u svim selima Vranjske kotline. Izuzev u dva sela, u svima ostalim selima oni čine većinu ili su jedino zastupljeno stanovništvo. Arbanasi i Cigani nemaju posebna naselja. Arbanasa ima samo u tri, a Cigana u 26 seoskih naselja. Cigani su svuda izmešani sa Srbima, a u Velikom Trnovcu sa Arbanasima.

Stanovništvo Vranjske kotline malim delom je starinačko. Starinci su samo Srbi. Najveći deo stanovnika potiče od doseljenika. Oni su se doseljavali u razna vremena, iz raznih krajeva i zbog raznih uzroka. Više srpskih doseljenika došlo je iz osam njoj susednih oblasti: iz Gornje Pčinje, Bosiljgradskog Krajišta, okoline Preševa, Gornje Morave, Novobrdске Krive Reke, Poljanice, Krdeličke Klisure i sliva Vlasine.

Vranjska kotlina primila je doseljenike i iz drugih krajeva Jugoslavije. U te dolaze: okolina Kumanova, okolina Krive Palanke, okolina Leskovca, sa Kosova, iz Metohije itd. Po broju doseljenih rodova i domaćinstava nije velika, ali je karakteristična grupa sadašnjih srpskih stanovnika čiji su se preci doselili iz nekoliko oblasti izvan granice naše države: iz Znepolja i okoline Čustendila u Bugarskoj, iz Grčke, Rusije i Slovačke.

Na početku XIX veka u poznatom selu Preobraženju, koje leži jugoistočno od Vranja, naselili su se Cincari. A po neka, većinom usamljena grčko-cincarska porodica živela je još u Vranju, Vladičinom Hanu, Rataju itd. Ti Cincari su bili relativno malobrojni, udaljeni i bez veze sa Cincarima u Zapadnoj Makedoniji. Zbog toga oni u Vranjskoj kotlini nisu mogli održati svoj jezik i druge etničke odlike. Pošto su izvesno vreme govorili na oba jezika, prevladavao je najzad srpski. Tako je od preko oko pedeset godina pomenuta cincarska grupa u ovoj oblasti sasvim nestala kao cincarska.¹¹

RAZVITAK OBRTA U NR HRVATSKOJ

B. Pleše

Kao i mnoge druge privredne grane, i obrt je u toku drugoga svjetskog rata i neprijateljske okupacije pretrpio ozbiljnu štetu koja se očitovala u njegovu značajnom smanjenju. Od 151.226 obrtničkih radionica, koliko ih je bilo uoči drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji, godine 1946. poslovalo je samo njih 107.594 ili 71%.

Rat je osobito teško pogodio NR Hrvatsku,¹ na čijem je području god. 1939., prema statističkim podacima Zanatske komore NR Hrvatske, bilo 41.209

¹¹ J. Trifunoski: Preobraženje, ranije cincarsko-srpsko naselje u okolini Vranja. Godišen zbornik, Filozofski fakultet na Univerzitetu u Skopje, kn. 8 (prirodno-matematički odel), Skopje 1955.

¹ Podaci za god. 1945. odnose se na područje NR Hrvatske bez Istre i novopri-pojenih krajeva, i to samo za privatni sektor obrtničke radinosti. Na ovim brojčanim podacima kao i dalje navedenim srdačno se zahvaljujem upravi Zanatske komore NR Hrvatske koja mi ih je spremno stavila na raspolaganje.

obrtničkih radionica, i isto toliko obrtničkih majstora, te 20.692 pomoćnika i 16.318 učenika, dok se taj broj 1945. g. smanjio na 33.075 obrtničkih radionica i isto toliko majstora, 11.573 pomoćnika i samo 9.215 učenika. To nam pokazuje i slijedeća tabela:

Tab. 1. Obrtničke radionice i osoblje u NR Hrvatskoj godine 1939. i 1945.

Djelatnosti	1939.				1945.			
	Radio.	Majst.	Pomoć.	Učen.	Radio.	Majst.	Pomoć.	Učen.
Metaloprerađivačka	6358	6358	3210	3005	5211	5211	2211	2472
Elektrotehnička	271	271	742	297	259	259	585	235
Kemijska	472	472	174	148	567	567	101	114
Građevinska	3804	3804	2069	978	3633	3633	1280	521
Prerada i obrada kamena i stakla	803	803	463	160				
Drvoprerađivačka	6117	6117	2405	2302	4871	4871	1779	1618
Prerada papira	158	158	80	46	118	118	82	21
Prerada tekstila	4968	4968	3596	3679	4298	4298	2176	1700
Prerada kože i gume	5901	5901	2328	1909	5527	5527	1073	1174
Prehrambena	7922	7922	2952	1978	5382	5382	693	446
Grafička	173	173	906	139	114	114	532	42
Uslužna djelatnost	4262	4262	1767	1677	3095	3095	1061	872
Ukupno	41209	41209	20692	16318	33075	33075	11573	9215

Veliko smanjenje u obrtničkoj radinosti naročito je pogodilo prehrambenu i drvoprerađivačku djelatnost, i to kako u opadanju obrtničkih radionica i njihovih majstora, tako i u broju pomoćnika. Velike gubitke obrt je pretrpio u pomoćnicima i to, za gotovo 50%, a nešto manje i u učenicima u privredi. Ti su gubici osobito vidljivi u ustaničkim krajevima Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara i Dalmacije, gdje je obrt gotovo 80% bio uništen.

Razvoj obrta od 1945. do 1950. — U razvoju obrta poslije godine 1945. postoje dva razdoblja, koja se razlikuju kako po politici vođenoj u ovoj grani privrede, tako i po stanju u kome se obrt nalazio.

U prvoj etapi ovog razdoblja, od 1945.—1950. godine, u tzv. razdoblju administrativnog upravljanja u privredi, uslijed novih društvenih uvjeta i mjera (konfiskacija, nacionalizacija, primjena finansijskih i administrativnih mjera) i uslijed formiranja i izgradnje socijalističkog sektora privrede, dolazi do znatnog opadanja broja obrtničkih radionica, a neke se zatvaraju i zbog preživjelosti njihove struke (tab. 2). Nacionalizacijom velikih privatnih obrtničkih pogona, koji su već prije prerasli u industriju, stvoren je niz obrtničkih radionice na zadružnom temelju.

U 1947. i 1948. g. dolazi do postepenog smanjenja obrtničkih radionica, tako da se od broja 33.075, koliko ih je bilo zatečeno 1945. g., godine 1947. taj se broj smanjio na 29.320, a u 1948. g. na 27.822; dakle kroz tri godine smanjenje za 5.253 obrtničke radionice. Ako pri tom uzmemo u obzir, da je broj od 27.822 obrtničke radionice u 1948. godini uključen i novoformirani društveni sektor, onda je još očitije da je proces opadanja obrtničkih radionica bio razmjerno brz. Ista se pojava zapaža i u smanjenju obrtničkog osoblja, iako je to opadanje na pr. pomoćnika zaustavljeno već godine 1948. Dok je na kraju rata, god. 1945., bilo 11.573 pomoćnika, godine 1947. se taj broj smanjio gotovo za polovicu (6.509) da bi se već u godini 1948. počeo osjećati po-

Tab. 2. Obrtničke radionice i osoblje u NR Hrvatskoj godine 1947. i 1948./²

Djelatnosti	1947.				1948.			
	Radio.	Majst.	Pomoć.	Učen.	Radio.	Majst.	Pomoć.	Učen.
Metaloprerađivačka	5089	5089	1389	2551	5237	5237	1552	2105
Elektrotehnička	254	254	168	297	232	232	274	172
Kemijska	532	532	89	97	515	515	140	80
Građevinarska	2655	2655	729	312	2346	2347	606	319
Prerada papira	97	97	45	18	83	83	26	8
Prerada tekstila								
Drvoprerađivačka	4051	4051	1097	1432	4247	4247	1278	1437
Prerada kože	4230	4230	1097	1501	4330	4330	1199	1478
i gume	4227	4227	577	872	4195	4195	589	727
Prehrambena	5247	5247	459	315	3546	3546	169	116
Grafička	36	36	18	5	11	11	6	—
Uslužna djelatnost	2902	2902	841	696	3080	3080	1089	603
Ukupno:	29320	29320	6509	9096	27822	27822	6928	7045

stepeni porast i broj je porastao na 6.928. Mnogo je teža situacija s učenicima, čiji broj u navedenom razdoblju znatno opada, tako da se od 1945. (9.215) do 1948. (7.045) godine pokazao manjak od 2.170, dok je prije rata (1939.) bilo 16.318 učenika. Proces opadanja broja učenika u privredi, kao što će se vidjeti, teći će i u daljnjim godinama našeg privrednog razvitka i kočit će napredak obrta.

Usporedo s ukupnim brojnim stanjem obrtničkih radionica i obrtničkog osoblja bit će od interesa razmotriti stanje u pojedinim strukama. Iz tabele 2. vidljivo je, da je u nekim strukama zabilježeno smanjenje kako u broju obrtničkih radionica, tako i u broju obrtničkog osoblja. Opadanje obrtničkih radionica i osoblja došlo je do vidnog izražaja u grafičkoj djelatnosti, gdje je od 173 obrtničke radionice u god. 1945. taj broj smanjen na svega 11 u god. 1948. kao posljedica likvidacije privatnih grafičkih štamparija i stvaranja društvenog sektora grafičke industrije. Sličan se razvojni proces događa i u prehrambenoj djelatnosti, gdje je od 5.382 obrtničke radionice u 1945. g. ostalo u 1948. g. njih 3.546, došlo je dakle do opadanja za 1.736; to se isto zbiva, samo u mnogo manjem opsegu, i u građevinskoj, elektrotehničkoj, kemijskoj i nekim drugim djelatnostima.

S druge strane, u prvim poslijeratnim godinama imamo i porast kod nekih struka, kao na pr. u metaloprerađivačkoj, drvoprerađivačkoj, tekstilnoj djelatnosti, što je prouzrokovano naporima oko obnove porušene zemlje. U pogledu obrtničkog osoblja u pojedinim djelatnostima treba ukazati na porast pomoćnika u metaloprerađivačkoj, kemijskoj, drvoprerađivačkoj djelatnosti, kao i u djelatnostima oko prerade papira, tekstila, kože i gume i nekim drugima.

Ovo razdoblje nije pogodovalo jednoj od bitnih uloga obrta, a to je rad iz usluge, po narudžbi i po mjeri, te rad na popravcima; zbog toga i nije bilo uvjeta za značajniji razvitak obrta i njegovo obnavljanje do predratnog stanja odnosno do stanja koje bi moglo zadovoljiti potrebama potrošača.

² U ovu su tabelu uključeni socijalistički i privatni sektor obrtničke radionosti. Tabela je izrađena prema podacima Zanatske komore NRH, budući da ne postoje službeni statistički podaci.

Razvitak obrta od 1950.—1958. — Donošenjem Općeg zakona o obrtu od 9. lipnja 1949. g., a poslije napuštanja administrativnog načina upravljanja u privredi, kao i uvođenjem novog privrednog sistema (1951.), razvijanjem konkurentskih odnosa i slobodne inicijative te opredjeljenja u radu, stvoreni su uvjeti za jači napredak obrta. Počela se rješavati obrtnička problematika, određeni su uvjeti za obavljanje obrtničke radinosti i postavljeni temelji njezine organizacije.³

Zahvaljujući ovim mjerama, slobodnom formiranju cijena i lakšoj nabavci potrebnih sirovina, ubrzo se osjetno povećao broj obrtničkih radionica i u privatnom i u socijalističkom sektoru, jer je prema obrtu zauzet odnos koji odgovara i sadašnjem stupnju našeg privrednog razvitka i u neku ruku biti samog problema.

Prema popisu obrtničkih radionica izvršenom na dan 30. rujna 1954., broj obrtničkih radionica u Jugoslaviji iznosio je ukupno 217.352; od toga broja na NR Hrvatsku otpada 45.791 obrtnička radionica, i to: na obrtničke radionice sa sredstvima u društvenoj svojini 4.050, na obrtnička poduzeća 389, a na privatne obrtničke radionice 41.352. Osobito je vidan porast obrtničkih radionica. Prema godini 1948., tj. kroz šest godina, broj obrtničkih radionica porastao je za 17.969, a od toga je broja značajan porast, uz veći broj obrtničkih radionica društvenog sektora, naročito onih privatnog sektora.

U pogledu obrtničkog osoblja, od ukupnog broja obrtničkog osoblja u Jugoslaviji koje broji 391.943, na NR Hrvatsku otpada 93.539 radnika, pa je naša republika i po broju obrtničkih radionica kao i po broju obrtničkog osoblja na drugom mjestu, odmah iza NR Srbije. Od navedenog broja, 25.344 zaposleno je u obrtničkim radionicama sa sredstvima u društvenoj svojini, 11.199 u obrtničkim poduzećima i 56.996 u privatnim obrtničkim radionicama.

Međutim, koliko god broj obrtničkih radionica i osoblja postepeno raste, broj učenika u privredi u posljednje tri godine opada (tab. 3).

Tab. 3. Brojno stanje učenika u obrtu u 1956., 1957. i 1958. g. u NR Hrvatskoj

	1956.	1957.	1958.
Društveni obrt	6.178	6.050	5.530
Privatni obrt	12.205	10.851	10.062
Ukupno:	18.383	16.901	15.592

S obzirom da se broj učenika u privredi smanjuje, problem priliva novog osoblja u obrt postaje akutan. Iako se u isto vrijeme priliv osoblja u obrt vrši uključivanjem polukvalificiranih i nekvalificiranih radnika i stjecanjem stručne sprema putem priučavanja, opadanje učenika vrlo je negativna pojava u razvoju obrta. Odnos broja učenika prema broju kvalificirane radne snage nepovoljniji je u 1958. nego u 1957. Dok je u 1957. u društvenom sektoru obrta

³ Obrtom se smatra sva ona radinost koja vrši proizvodnju robe i vrši usluge po narudžbi i za individualne potrebe kod koje prevladava visokokvalificirani ručni rad s manjom pogonskom snagom i manjim brojem radnika.

U daljnjem tekstu susret ćemo se sa tri vrste obrta prema sektoru vlasništva: a) obrtnička radionica (privatna), b) obrtničko poduzeće (sredstva u državnoj svojini) i c) obrtnička zadruga (sredstva kao općedruštvena svojina). Ovdje ne će biti riječi o tzv. nestručnom ili slobodnom obrtu.

na jednog učenika bilo 4,4 kvalificirana radnika, a u privatnom sektoru 2,98 radnika, dotle je u 1958. godini na jednog učenika bilo 4,84 kvalificirana radnika u društvenom sektoru i 3,18 u privatnom sektoru.

Geografski razmještaj obrtničkih radionica u NR Hrvatskoj vrlo je različit. Raspored i broj osoblja i radionica zavisi o naseljenosti, prometnim uvjetima, tehničkoj i ekonomskoj razvijenosti pojedinih krajeva. Obrt je najslabije zastupan u ekonomski slabije razvijenim područjima Like, Gorskog kotara, Banije, Korduna i u nekim dijelovima Dalmacije i Istre, ne samo po broju radionica i obrtničkog osoblja, nego i po raznovrsnosti struka. Stoga je stanovništvo tih krajeva u podmirivanju svojih potreba upućeno na obrtničku djelatnost u gradovima i u drugim krajevima.

Dok na području gradova i općina, u kojima su sjedišta kotara, živi oko 30% stanovništva, a na ostalom području 70%, u isto je vrijeme u gradovima i sjedištima kotara smješteno oko 45% obrtničkih privrednih organizacija sa 63% kvalificiranog osoblja i 59% učenika. Na širem se području NR Hrvatske osjeća pomanjkanje kapaciteta i deficitarnost obrta. Dok u NR Hrvatskoj ima zaposlenog obrtničkog osoblja 93.539 u društvenom i privatnom sektoru i 45.791 obrtnička radionica, na Zagreb, Split, Osijek, Rijeku otpada blizu 50% obrtničkog osoblja, tj. 43.416 i 16.656 obrtničkih radionica. U gradovima na jednog kvalificiranog obrtničkog radnika otpada 32,2 stanovnika, a na ostalom području taj odnos iznosi 1 : 114,2.

Navedeni podaci pokazuju, da je obrt dislociran, deficitaran na selu i udaljen od potrošača.

Obzirom na malen broj zaposlenih i na tehniku kojom raspolaže, obrt u zabačenim krajevima, na pr. u Lici, Kordunu, Baniji, ne može biti stimulans veće proizvodnje, već se prilagođava zaostaloj seljačko-poljoprivrednoj sredini.

U pogledu odnosa društvenog sektora obrta i privatnog sektora, zapaža se da strukturne promjene u privatnom obrtu nisu pozitivne. Opadaju ili stagniraju obrti za koje se traži veća stručna sprema. Povećanje broja privatnih obrtničkih radionica (1958.) pojavljuje se samo u nekoliko kotara, dok na području najvećeg broja kotara privatni sektor osjetno pada. S druge je strane smanjenje broja obrtničkih radionica u društvenom sektoru u istoj godini posljedica fuzija i likvidacija osobito pogona zemljoradničkih zadruga i prijelaz u druge privredne djelatnosti.

Obrt nije na onom stupnju na kojemu bi trebao biti, njegova se slabost ogleda kako u brojnom odnosu obrtničkih radionica i struka, stručnosti obrtničkog osoblja, tako i u prostornom rasporedu obrtničkih radionica i obrtnika. Na jednu obrtničku radionicu dolazilo je u NR Hrvatskoj 1955. godine 86 stanovnika, te je taj prosjek dosta visok s obzirom na prosjek u Jugoslaviji — 105, ali radionice su koncentrirane u velikim gradovima, dok ih veliki broj kotara u NR Hrvatskoj ima vrlo malen broj. U kotaru Karlovac na 226.099 st. dolazi 2.336 obrtničkih radionica, u kotaru Šibenik na 158.726 stanovnika — 1.036, u kotaru Gospić na 114.599 stanovnika — 1.196, u kotaru Ogulin na 58.813 stanovnika — 829 itd.

Deficitarnost u obrtničkim radionicama još se bolje vidi po općinama, na pr. Titova Korenica na 3.785 stan. ima 88 obrtničkih radionica, Vojnić na 4.272 stan. — 73, Udbina na 6.575 stan. — 27, Slunj na 9.301 stan. — 40, Markarska na 11.488 stan. — 103, Buzet na 6.519 stan. — 53, a Labin na 12.144

Tab. 4. Stanovništvo, obrtničko osoblje, radionice i pogonska snaga⁴

Kotari u NRH	Stanovništvo	Osoblje u obrt. rad. društ. i priv. sekt.	Radnje društ. i privat. sekt.	Pogonska snaga kW
1. Bjelovar	102.899	2.224	1.342	3.835,5
2. Čakovec	112.565	2.335	1.289	1.378,1
3. Daruvar	81.193	1.782	1.162	2.239,4
4. Dubrovnik	72.288	2.641	1.209	3.169,4
5. Gospić	114.599	1.756	1.196	814,3
6. Karlovac	226.099	3.821	2.336	4.412,5
7. Koprivnica	99.804	2.191	1.209	2.577,4
8. Krapina	187.910	2.346	1.277	2.313,9
9. Križevci	80.631	1.424	878	2.837
10. Kutina	80.538	1.527	919	3.003,1
11. Makarska	94.467	1.198	832	1.787,6
12. Našice	91.850	1.801	1.257	2.792,2
13. Nova Gradiška	80.233	1.923	1.238	1.639,2
14. Ogulin	58.813	829	491	720
15. Osijek	210.383	5.376	3.136	5.437,7
16. Pula	178.501	3.363	1.471	4.379,7
17. Rijeka	226.065	6.902	2.876	5.341,5
18. Sisak	171.565	3.008	1.796	3.473,7
19. Slavonska Požega	66.218	1.257	841	1.799,7
20. Slavonski Brod	95.585	2.410	1.398	2.482,6
21. Split	246.058	4.835	2.199	6.224,5
22. Šibenik	158.726	1.698	1.036	1.221,2
23. Varaždin	177.229	2.474	1.467	2.196
24. Vinkovci	164.701	3.747	2.163	5.569,5
25. Virovitica	109.576	2.153	1.570	2.904,1
26. Zadar	139.631	1.945	758	3.255,7
27. Zagreb	508.675	26.303	8.445	29.729,7
Ukupno:	3.936.642	93.539	45.791	107.535,2

stan. samo — 76. Slab razvoj mreže obrtničkih radionica u istarskim općinama nasljeđe je još iz doba talijanske okupacije. Iz ovih podataka vidimo, da na obrtničke radionice u pojedinim općinama NR Hrvatske dolazi u prosjeku vrlo velik broj stanovnika, što odražava i privredna zaostalost tih krajeva.

Na žalost nazadak u razvitku obrta nije samo u broju obrtničkih radionica, već i u pogonskoj snazi koju obrt koristi u svojoj djelatnosti. Prosjek pogonske energije u NR Hrvatskoj na jednu obrtničku radionicu iznosi 2,3 kW, dok je jugoslavenski prosjek 1,2 kW, što je i u jednom i drugom slučaju mnogo manje od evropskog prosjeka koji iznosi 7 kW. Od ukupne pogonske snage 107.535 kW koja se koristi u NR Hrvatskoj, na kotar Zagreb otpada 29.729,7 kW, tj. više od 25%. S druge strane, ima kotara, gdje pogonska energija u obrtničkim radionicama tako reći i ne dolazi do izražaja. Kao i po broju obrtničkih radionica, tako i u upotrebi pogonske snage, kotar Ogulin je na posljednjem mjestu sa 70 kW, zatim slijedi kotar Gospić sa 814,3 kW, pa nadalje kotar Šibenik sa 1.221,2 kW, kotar Čakovec sa 1.378 kW i dr. U obrtničkim

⁴ Prema administrativno-teritorijalnoj podjeli od 12. VII 1955. i statističkom popisu od 12. IX 1954.

se radionicama dakle slabo koristi pogonska snaga, i obrtnički se rad obavlja pretežno rukom uz vrlo malu pomoć strojeva.

Zaključak. — U društveno-ekonomskoj stvarnosti NR Hrvatske obrt će igrati značajnu ulogu, jer je struktura naše privrede takva, da traži postojanje i razvitak pogona i sitne proizvodnje. Mnoge komune u NR Hrvatskoj uglavnom i ne mogu ubrzati svoju privrednu djelatnost, ako se neće upustiti u stvaranje obrtnih radionica koje treba da rastu i prerastaju u veća poduzeća i postaju zametak većeg industrijskog pogona, što je u nekim područjima najbolji i najefikasniji put industrijalizacije.

IZVORI

1. Rezultati popisa zanatstva NR Hrvatske 30. IX. 1954. obrađeno po kotarevima i općinama prema administrativnoj podjeli po Zakonu od 12. VII. 1955. Izd. Statističkog zavoda Hrvatske, Zagreb, 1955.
2. Informativni priručnik NRH. Izd. Ureda za informacije vlade NRH, Zagreb, 1953.
3. Zanatstvo prema popisu na dan 30. IX. 1954. Izd. Saveznog zavoda za statistiku, Beograd 1958.
4. Izvještaj o radu za 1957. godinu. Izd. Zanatske komore NRH, Zagreb 1958.
5. Izvještaj o radu za 1958. godinu. Izd. Zanatske komore NRH Zagreb, 1959.
6. Različiti rukopisni materijal Zanatske komore NRH